

РОЗВИТОК ОСВІТНІХ ПІДХОДІВ: СПРОБА СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ

Прищак М. Д., канд. пед. наук, доцент (м. Вінниця)

Анотація: Проаналізовано підходи в освіті. Визначено позитивні сторони та недоліки особистісно орієнтованого та компетентнісного підходів. Досліджено роль комунікативного підходу як методологічного чинника становлення парадигми освіти України. Визначено роль системного підходу в формуванні як підходів в освіті так і освіти в цілому.

Ключові слова: освіта, педагогіка, філософські парадигми освіти, підходи в освіті (особистісно орієнтований, компетентнісний, комунікативний, системний).

Аннотация: Проанализированы подходы в образовании. Определены положительные стороны и недостатки личностно ориентированного и компетентностного подходов. Исследована роль коммуникативного подхода как методологического фактора становления парадигмы образования Украины. Определена роль системного подхода в формировании как подходов в образовании так и образования в целом.

Ключевые слова: образование, педагогика, философские парадигмы образования, подходы в образовании (личностно ориентированный, компетентностный, коммуникативный, системный).

Abstract: Approaches in education are analyzed. The advantages and disadvantages of personally oriented and competent approaches are determined. The role of the communicative approach as a methodological factor of formation of the paradigm of formation of Ukraine has been investigated. The role of the system approach in shaping both approaches in education and education in general has been determined.

Keywords: education, pedagogy, philosophical paradigms of education, approaches in education (personally oriented, competence, communicative, systemic).

З кінця ХХ ст. у вітчизняній філософській та педагогічній науках відбувається активний процес пошуку методологічних основ розвитку освіти, пошуку принципів реформування освіти, які виведуть освіту на шлях її інтегрування в західний цивілізаційний та культурний простір. Першим, хоча і незначним, сигналом успішного виходу на цей шлях було прийняття Закону України «Про вищу освіту» (2014) [1], більш потужним сигналом стало прийняття Закону України «Про освіту» (2017) [2]. Не заглиблюючись в аналіз прийнятого Закону «Про освіту», можемо зазначити, що в ньому зроблено суттєвий крок в плані нормативного визначення парадигмальних основ розвитку освіти, які би відповідали західній освітній тенденції та враховували національну специфіку освіти. Крок суттєвий, але перший. Тому питання становлення вітчизняної парадигми освіти та освітніх підходів до її реалізації залишається актуальним.

Завдання педагогіки на основі визначеної філософією парадигми освіти розробляти освітні, педагогічні підходи з метою її реалізації. Але, педагогічна наука не використовує наявні напрацювання філософів, зосередившись на суто педагогічних наукових пошуках. Тому, практика «непересікання» філософських та педагогічних шляхів пошуку методологічних засад розвитку освіти у вітчизняній науковій традиції, привела до того, що вчені-педагоги намагаються самостійно, в рамках педагогічної науки розробити парадигму української освіти. А оскільки це не є предметом дослідження педагогіки, то бачимо спроби розробити парадигму освіти на основі відповідних освітніх підходів.

Системний аналіз парадигмальних основ сучасних підходів в освіті, аналіз освітніх підходів в контексті сучасної (*постнекласичної*) парадигма освіти є метою нашого дослідження.

Сучасна парадигма освіти базуються на плюралізмі ідей, світоглядів, цінностей, смислів, методологічних принципів, але, вона акцентує увагу на діалозі цих ідей світоглядів, цінностей, і виробленні за допомогою діалогу мінімуму загальних ідей, норм які будуть нормативними, регламентуючими, які будуть імперативними, при залишенні основного поля для свободи, творчості, вибору, діяльності особистості. Ключовими характеристиками постнекласичної парадигми освіти є діалог, свобода та відповідальність, плюралізм, особистісний підхід, гуманізм, суб'єктність учня (студента), самостійність учня (студента), суб'єкт – суб'єктний підхід, демократизм, комунікація, взаємодія, комунікативний консенсус та ін.

Підходи є важливою методологічною основою організації освітнього (навчального) процесу у школі (вищій школі).

Термін “підхід“ використовують для позначення «відправної тези», «указує на деяку універсальну ідею, в якій узагальнено досліджуване» [3].

Підхід до організації освітнього (навчального) процесу – системна організація й самоорганізація освітнього процесу, що включає усі його компоненти і перш за все самих суб'єктів педагогічної взаємодії викладача і студента.

Існують різні підходи в освіті: особистісно орієнтований, компетентнісний, комунікативний, гуманістичний, проблемний, когнітивний, аналітичний, гендерний, комунікаційний, духовно-зорієнтований, діяльнісний, інформаційний, особистісно-діяльнісний, розвивальний, технологічний, епістемологічний, синергетичний, системний та ін.

Але, системоутворювальними в сучасному вітчизняному освітньому (педагогічному) процесі є два підходи: особистісно орієнтований та компетентнісний (в західній педагогіці: гуманістичний та компетентнісний).

Особистісно-орієнтовний підхід в освіті. З початку ХХІ століття системоутворювальним у вітчизняній освіті та педагогіці стає особистісно орієнтований підхід. Ми можемо говорити про намагання педагогів сформувати особистісно орієнтовану парадигму освіти [4]. У зарубіжній педагогіці ідеї особистісно-орієнтованої педагогіки розвиваються в контексті гуманістичної

парадигми освіти.

Зупинимось на спробі аналізу деяких аспектів особистісно орієнтованого підходу в освіті в контексті формування парадигми освіти.

Використання поняття «особистісно орієнтована освіта (педагогіка)» як інтегративного базується на спробі подолання авторитарної моделі вітчизняної освіти, у якій поняттю особистості відводилася незначна роль. В системі «суспільство (колектив) – особистість» визначальна роль відводилася першому. Тому на противагу авторитарній освіті, абсолютизації суспільних чинників розвитку особистості постала потреба інших ідей, принципів, цінностей в основі яких поняття “особистість” та її свобода.

Перехід від авторитарної до особистісно орієнтованої освіти – значний крок в пошуку онтологічної, ціннісної, телеологічної та методологічної основ освіти. Найвищою цінністю, метою освіти стає особистість. Тому категорія «особистісно орієнтована освіта (педагогіка)» в найбільшій мірі відповідає тим тенденціям, які відбуваються в освітньому просторі пострадянських суспільств.

Але особистісно орієнтована освіта (це стосується також гуманістичної) не може, на нашу думку, мати завершально-парадигмальну форму.

При аналізі особистісно орієнтованої освіти виникають питання до самого терміну «особистісно орієнтована освіта», зокрема до терміну «орієнтована». В цьому понятті вже: а) апріорно закладена (або сам термін дає підстави для такого розуміння) установка на відповідну однобічну спрямованість, орієнтованість, що межує з поняттями «вплив», «монологічність»; б) дана орієнтованість ставить в центр особистість. А враховуючи невизначеність даного поняття, його близькість до поняття «індивідуальність», невизначеність міри індивідуального і соціального в феномені особистість, це може призвести до абсолютизації, центровості особистості в системах «особистість – природа», «особистість – суспільство» та ін. В цьому випадку ми знову виходимо на проблеми, які стали результатом класичної парадигми освіти.

Як особистісна орієнтованість, так і особливо індивідуальна гуманістична орієнтованість не можуть, на нашу думку, за своєю суттю, подолати авторитарність, вони не гарантують подолання ситуації абсолютизації як індивідуального, особистісного, так і соціального. Дана проблема вирішується в комунікативному підході.

Сам по собі психологічний термін «особистість» не несе в собі цінностей, смислів, окрім обумовленості соціумом. Особистість – це соціальний індивід. Всі дорослі люди (які не мають серйозних психічних відхилень) є особистостями. Обумовленість розвитку, становлення особистості соціумом не дає відповіді на питання «якості» та рівня цієї обумовленості (і віруюча людина, і атеїст, і злочинець є особистостями).

Наступним проблемним питанням особистісно зорієнтованої освіти (навчання) є її слабка технологічність та оцінюваність. І це об'єктивно. Адже, практично, особистісно орієнтована освіта в

переважній мірі спрямована на внутрішні чинники розвитку особистості: моральність, духовність, розвиток пізнавальної, емоційної, вольової сфер, властивостей характеру, соціальних установок та в цілому на розвиток особистості як цілісної, гармонійної сутності. А це сфера особистості, яка не завжди піддається раціональним, технологічним факторам розвитку та оцінювання. В цьому плані, більш ефективним є компетентнісний підхід.

Прихильники особистісно орієнтованого підходу не погодяться з попереднім твердженнями, тому що вважають, що питання компетентностей вирішуються в самому особистісно орієнтованому підході. Але якби це було так, то в західній та вітчизняній педагогіці, нормативних документах, які регламентують сферу освіти, не приділялося би така значна увага саме компетентнісному підходу, відтісняючи на другий план питання, які пов'язані, зокрема, з розвитком духовної сфери особистості.

Інше питання, на яке не дає чіткої відповіді особистісно орієнтована освіта, це питання легітимації ідеалів, цінностей, їхніх критеріїв та ціннісних засад педагогічної взаємодії в системі «вчитель – учень», особливо відповідальності, обов'язків, дисципліни учня. Питання «а судді хто?» не вирішується. На ці питання дає відповідь комунікативний підхід.

Тому, наведені вище зауваження до особистісно орієнтованої освіти обмежують її інтегративний, системоутворювальний характер, обмежують її можливості претендувати на статус освітньої парадигми.

Компетентнісний підхід в освіті. Одна із основних вимог до сучасного фахівця є, насамперед, відповідний рівень його компетентності. Протягом останнього десятиліття все більший вплив на формування парадигмальних основ розвитку освіти здійснює компетентнісний підхід. Аналіз багатьох освітніх систем свідчить, що орієнтація на компетентнісний підхід є одним зі шляхів оновлення змісту освіти й навчальних технологій, узгодження їх із сучасними потребами інтеграції до світового освітнього простору. Більше того в Законі України «Про вищу освіту» (2014) та Законі України «Про освіту» компетентнісному підходу приділяється ключова роль в процесі подальшого розвитку освіти.

Але на шляху практичного впровадження компетентнісного підходу в освітній процес виникають проблеми. Це: 1) неоднозначність у визначенні та використанні ключових понять компетентнісного підходу: компетенція (-ї), компетентність (-ості); 2) проблеми з впровадженням підходу, викликані недоліками самого підходу.

Не долучаючись до теоретичного дискурсу про означення поняття «компетенція» відмітимо, що поняття «компетенції» (синонім «компетентності») ми визначаємо як «окремі складові, чинники, фактори системного, синтетичного поняття «компетентність особистості»; окремі компетентності (компетенції) особистості».

Визначимо деякі підходи до означення поняття «компетентність», яке є методологічною основою означення явища та поняття «компетентнісний підхід».

Відповідно до визначення Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) *компетентність* (англ. competence) – це «спроможність успішно відповідати на потреби або успішно виконувати завдання».

В Законі України «Про освіту» (2017) *компетентність* визначається як динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність.

Інші приклади означення поняття «компетентність»: «здатність застосовувати знання й уміння», «спроможність кваліфіковано провадити діяльність, виконувати завдання або роботу», «здатність успішно задовольняти індивідуальні та соціальні потреби, діяти й виконувати поставлені завдання» [5].

Прикладом зростаючої ролі поняття компетентності в освіті є визначення мети вищої школи в Законі України «Про освіту» (2017). Метою вищої освіти закон визначає «здобуття особою високого рівня наукових та/або творчих мистецьких, професійних і загальних компетентностей, необхідних для діяльності за певною спеціальністю чи в певній галузі знань».

Компетентнісний підхід в освіті – це спрямованість освітнього процесу на формування та розвиток компетентностей особистості.

Вважають, що компетентнісний підхід в освіті на сьогодні стає найпоширенішим в силу прикладного характеру, максимальної прагматичності та технологічності.

Але компетентнісний підхід має низку обмежень і недоліків. Головний недолік це абсолютизація технологічних, раціональних чинників розвитку особистості, в результаті чого абсолютизується раціональна сфера сутності людського буття. А це повертає нас до класичної парадигми освіти, результатом якої буде технократизм, раціоналізм, ігнорування духовної сфери розвитку особистості.

Представники компетентнісного підходу намагаються довести що компетентності (соціальні, професійні) обов'язково включають у себе аксіологічну, етичну, духовну складові, «компетентнісний підхід повинен асимілювати особистісно орієнтований підхід» [6]. Але на практиці, коли справа доходить до практичних аспектів розвитку особистості, компетентнісний підхід в освіті, а особливо у вищій освіті, скочується до суто раціоналістичної, технологічної сфери буття людини.

Компетентнісний підхід є також занадто вузьким для використання в оцінюванні успішності учнів (студентів), адже не всі аспекти розвитку особистості піддаються раціональним, а звідси технологічним способам оцінювання.

Виходячи з вище зробленого аналізу, компетентнісний підхід не може претендувати на статус освітньої парадигми і має бути доповнений ширшим підходом особистісно зорієнтованої освіти (в західній освіті гуманістичним підходом).

Взаємодоповнювальність, поєднання, синтез особистісного орієнтованого та компетентісного підходів може бути значним кроком для формування парадигми освіти України на основі ідей постнекласичної філософської парадигми освіти. Але на цьому шляху існує реальна загроза повернення до класичної авторитарної парадигми освіти, абсолютизації раціональної сфери сутності людського та суспільного буття, абсолютизації ролі технологічних чинників освітнього процесу.

Недоліки особистісного орієнтованого та компетентісного підходів, на нашу думку, в значній мірі можуть бути подолані комунікативним підходом. Спробуємо це обґрунтувати.

Комунікативний підхід в освіті. Акцент на проблемі комунікації обумовлений як логікою сучасного етапу історичного розвитку людства, особливо Західної культури та цивілізації, так і внутрішньою логікою розвитку філософії та педагогіки. Внутрішня логіка розвитку філософії та педагогіки базується на подоланні класичної парадигми філософії свідомості та *розкритті комунікативних засад сутності й розвитку особистості* [7].

Комунікативний підхід в освіті розглядається нами як універсальна ідея, яка визначає, розкриває, актуалізує комунікацію як онтологічну, телеологічну, аксіологічну основу розвитку особистості та методологічну основу освіти. Методологічно-гносеологічною суттю комунікативного підходу в освіті є розгляд освітніх явищ через призму поняття освітньо-педагогічної комунікації [7].

Комунікативний підхід долає абсолютизацію «центровості» людини, яка притаманна філософії свідомості та в певній мірі особистісно орієнтованому підходу. Долаючи центровість «Я» (особистості), він смисловою, ціннісною, телеологічною основою освіти визначає комунікативну взаємодію в системі «Я – Інший», при якій стверджується роль, цінність Іншого, Інший визнається як рівноправний, актуалізується відповідальність за Іншого. Словами відомого психолога С. Смирнова це положення звучить так: «Будь-який прояв сутності об'єкта можливий лише у взаємодії з іншими об'єктами, а сутність речі вичерпується сукупністю її проявів у взаємодії з іншими речами» [8] Ще в більшій мірі це відноситься і до взаємодії суб'єктів.

Освіта в онтологічній площині може розглядатись як процес та результат взаємодії суб'єкту та навколишнього середовища, де особистість знаходить проекцію свого «Я» (форми свого інобуття), що доповнюють та оформляють її образ як концентроване відображення («проживання») реального буття в його цілісності та всезагальному взаємозв'язку [9]

Система «Я – Інший» позбавляє цей підхід крайнощів як індивідуалізму, так і абсолютизації соціального, це система «Я – Інший», яка ніколи не перетворюється в «Ми». Це шлях «пошуку міри», «золотої середини» (Арістотель) між індивідуальним і соціальним, свободою і відповідальністю як в житті людини, так і в педагогічному процесі. Вона також перешкоджає скочуванню педагогічного процесу в бік як класичної (раціоналістичної, технократичної) парадигми освіти так і в бік некласичної (індивідуалістичної, анархічної)

парадигми.

Комунікативний підхід виводить нас на поняття «комунікативна свідомість» («Я – Інший») в основі якої діалог, співробітництво, толерантність, свобода та відповідальність і яка долає авторитаризм, монологічність, імперативність, раціоналізм класичної філософії свідомості («Я» – особистісна свідомість, «Ми» – групова, суспільна свідомість).

Комунікативний підхід долає недоліки компетентнісного підходу обумовлюючи необхідність формування компетентностей «ціннісною метою» освіти, гармонізуючи духовні та технологічно-компетентнісні аспекти розвитку та діяльності особистості.

Комунікація як методологічний принцип освіти є принципом системним, який поєднує в собі не тільки знанієві та технологічні, але, в першу чергу, онтологічні, аксіологічні, телеологічні засади освіти та педагогіки.

Тільки комунікативна система «Я – Інший» актуалізує такі явища та цінності як духовність, свобода, любов, дружба, толерантність, повага, довіра, взаєморозуміння, співчуття, співпереживання, доброзичливість, зацікавленість, розуміння, асертивність, діалог, взаємодія, співробітництво, співтворчість тощо.

Комунікативний підхід є методологічною основою педагогічних теорій: педагогіка дитиноцентризму, педагогіка співробітництва, гуманістична педагогіка, педагогіка толерантності, особистісно зорієнтоване навчання та виховання, суб'єкт-суб'єктний підхід. Він вбирає в себе позитивні сторони особистісно орієнтованого та компетентнісного підходів, долаючи при цьому їхні недоліки.

Технологічною основою комунікативного підходу в навчально-виховному процесі є створення ефективної комунікації (взаємодії) з метою успішного вирішення освітніх завдань.

Комунікативний підхід в освіті розвиває в особистості світоглядну установку на діалогічний, дискурсивний спосіб легітимації ідеалів, цінностей, моральних принципів та їхніх критеріїв.

Аналіз комунікативного підходу дає можливість зробити висновок, що базовим системоутворювальним підходом розвитку освіти має бути комунікативний підхід.

Системний підхід в освіті. Вищепроведений аналіз особистісно орієнтованого, компетентнісного та комунікативного підходів в освіті показує їх взаємозв'язок, взаємозалежність, взаємовизначеність, взаємодоповнювальність. Тому, методологічною основою їх генези, аналізу, актуалізації в педагогічну практику має бути системний підхід в освіті.

Системний підхід орієнтує на визначення освіти (навчання) як системи, та вимагає розгляду системоутворюючих зв'язків мети, завдань, змісту, форм і методів навчання не ізольовано, а у взаємодії компонентів педагогічного процесу, що дозволяє виявляти загальні системні властивості та якісні характеристики.

Особливо важливим в методологічному плані є розгляд підходів як складових системного

підходу в контексті мети освіти: розвиток особистості, сутністю якої є духовність, соціальна і професійна компетентності як основи ефективної комунікації (взаємодії) у світі:

Кожна підсистема (підхід) відіграє свою роль в розвитку особистості:

- Особистісно-орієнтовний підхід акцентує увагу на розвитку ціннісної, духовної складової особистості.
- Компетентнісний підхід переймається в основному формуванням компетентностей особистості (зокрема соціальної та професійної).
- Системоформуюча роль комунікативного підходу, його вплив на генезу інших підходів базується на принципах: життя людини це взаємодія; кінцевою метою всього є взаємодія; все в світі зводиться до взаємодії. Тому можемо говорити про його онтологічну та методологічну роль, яка визначає аксіологічні та теологічні основи інших підходів та системи освіти (навчання) в цілому. Комунікативний підхід є як процесійною основою розвитку особистості та освітньої сфери, так і телеологічною основою мети освіти – «ефективна взаємодія в світі».

- Системний підхід визначає форму, систему освіти.

Інші підходи, які існують в освіті також є елементами системного підходу в освіті, якщо вони відповідають критеріям та вимогам сучасної парадигми освіти.

Висновки

Сучасна педагогічна наука намагається сформувати методологічні засади розвитку освіти (сформувати парадигму освіти) в рамках дослідження освітніх підходів.

Перехід від авторитарної до особистісно орієнтованої освіти – значний крок в пошуку онтологічної, ціннісної та методологічної основ освіти. Найвищою цінністю, метою освіти стає особистість. Тому категорія «особистісно орієнтована освіта (педагогіка)» в найбільшій мірі відповідає тим тенденціям, які відбуваються в освітньому просторі пострадянських суспільств. Але особистісно орієнтована освіта (це стосується також гуманістичної) не може мати завершально-парадигмальну форму.

Компетентнісний підхід в освіті стає найпоширенішим в силу прикладного характеру, максимальної прагматичності та технологічності. Але компетентнісний підхід має низку обмежень і недоліків. Головний недолік, це абсолютизація технологічних, раціональних чинників розвитку особистості, в результаті чого абсолютизується раціональна сфера сутності людського буття. А це повертає нас до класичної парадигми освіти.

Комунікативний підхід долає абсолютизацію “центровості” людини, яка притаманна філософії свідомості. Ця небезпека залишається в особистісно орієнтованому підході. Долаючи центровість “Я” (особистості) або Іншого (особистості, соціальні групи, суспільство), смисловою, ціннісною, телеологічною основою освіти він визначає комунікативну взаємодію в системі “Я – Інший”, при якій стверджується роль, цінність Іншого, Інший визнається як рівноправний,

актуалізується відповідальність за Іншого.

Вищепроведений аналіз особистісно орієнтованого, компетентнісного та комунікативного підходів в освіті показує їх взаємозв'язок, взаємозалежність, взаємовизначеність, взаємодоповнювальність. Тому, методологічною основою їх генези, аналізу, актуалізації в педагогічну практику має бути системний підхід в освіті.

Література

1. Закон України «Про Вищу освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
2. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
3. Велитченко Л. К. Методологічна сутність категорії підходу в науковому дослідженні / Л. К. Велитченко // Психологія та педагогіка. – 2009. – № 2. – С. 72 – 79.
4. Подмазін С. І. Особистісно орієнтована освіта (соціально-філософський аналіз) : дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.03 / Подмазін Сергій Іванович. – Дніпропетровськ, 2006. – 418 с.
5. Глузман О. В. Базові компетентності: сутність та значення в життєвому успіху особистості / Глузман О. В. // Психологія та педагогіка. – 2009. – № 2. – С. 51 – 60.
6. Бех І.Д. Теоретико-прикладний сенс компетентнісного підходу в педагогіці / Бех І.Д. // Психологія та педагогіка. – 2009. – № 2. – С. 26 – 31.
7. Прищак М. Д. До питання комунікативного підходу в освіті / Прищак М. Д. // Вісник “ВПП”. – 2013. – № 1. – С. 133 – 136.
8. Смирнов С.Д. Психология образа: проблема активности психического отражения / Смирнов С.Д. – М.: Изд.-во Моск. ун-та, 1985. – 186 с.
9. Кулик О. Становлення новітньої вітчизняної філософії освіти: євроінтеграційний контекст / Кулик О. // Вища освіта. – 2016. – № 2. – С. 48 – 56

Прищак Микола Дем'янович – канд. пед. наук, доцент кафедри філософії та гуманітарних наук, Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця

Pryschak Nicolai Demianovich – Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of Philosophy and Humanities, Vinnytsia National Technical Univ